

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.12\(353\).3-10](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.12(353).3-10)
УДК 316.422:[001+37]:005.336.4](477)"1991/..."(045)

Микола Сенченко,
доктор технічних наук, професор
office@ukrbook.net
<https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Інтелектуальна стерилізація України
Народ, який не здатний захищати свій розум,
не вартий називатися народом.
В. Вернадський, 1943 р.

У статті проаналізовано концепцію "епістемологічної війни" Ліндона Ларуша (1922—2019) як фундаментальний онтологічний конфлікт між двома парадигмами пізнання: платонівсько-лейбніцівською (креативна людська здатність до наукових проривів і прогресу) та аристотелівсько-емпіричною (редукція знання до сенсорного досвіду, що веде до стагнації й олігархічного контролю). Зауважено, що епістемологія (від грец. *episteme* — знання, *logos* — вчення) — це розділ філософії, який вивчає природу, джерела, структуру, межі та критерії знання, власне процес пізнання, відмінність між вірою та знанням, спосіб обґрунтування переконань. З'ясовано, що в контексті розвитку України після 1991 р. онтологічний конфлікт виявляється через процес "інтелектуальної стерилізації" — системне обмеження відтворення інтелектуального капіталу внаслідок хронічного недофінансування освіти та науки, бюрократичних бар'єрів, еміграції талантів і воєнних криз (2014, 2022). Теоретична модель стерилізації ґрунтується на концепціях людського капіталу (Г. Бекер, А. Сакс) і доповнюється критикою імплементації Болонського процесу як механізму стандартизації, що сприяє деградації якості освіти та мімікрії реформ. Без системних змін у цій сфері до 2030 р. прогнозується подальша інтелектуальна деградація України та перетворення її на "інтелектуальну пустелю".

Ключові слова: епістемологічна війна; платонівська парадигма; аристотелівська концепція; інвестиції в науку; інтелектуальна стерилізація; Болонська система; еміграція; фінансування науки та освіти; зарплата науковців і викладачів

I. Теоретична концепція "інтелектуальної стерилізації" та критичний аналіз факторів у сфері освіти та науки

Суть і концепція "епістемологічної війни" за Ліндоном Ларушем

Згідно з визначенням американського вченого Ліндона Ларуша, "епістемологічна війна" — це фундаментальний онтологічний конфлікт між двома парадигмами пізнання світу [1]:

1. **Платонівсько-лейбніцівська лінія:** людина — творець, здатний до креативних стрибків розуму (аксіоматичні революції), що ведуть до наукових проривів, зростання енергоспоживання, інвестицій у науку та процвітання (шлях творців).

2. **Аристотелівсько-емпірична лінія:** людина — біологічна машина, чийі знання обмежуються статистикою та чуттєвими стимулами, креативність — ілюзія; економічно виявляється у скороченні населення, зростанні боргів, кризах (шлях лихварів).

Ліндон Ларуш називав "епістемологічну війну" єдиною справжньою війною, бо всі інші (військові, економічні) — лише її наслідки. Цей фундаментальний конфлікт ведеться за контроль над людським розумом: чи буде він вільним для прогресу, чи зведеним до гедонізму й страху.

"Епістемологічна війна" триває понад 2000 років (від часів античності, але інтенсивно —

з XI ст. через Венеціанську республіку). Підтримує її **венеціанська чорна аристократія** — олігархічні родини (200—250), які контролювали Венецію через Раду десяти, після 1797 р. (падіння республіки у війні з Наполеоном) мігрували з капіталами до Амстердама, з XIX ст. — до Лондона, де осіли в Сіті.

Лондонське Сіті (автономне "місто в місті" з власним мером, поліцією та законами) сформувалося у XII ст. (офіційно з 1191 р., але корені — з 1067 р. після норманського завоювання). Венеціанський вплив посилювався в XIV—XV ст. через торгівлю та банківські практики (подвійний облік з Італії), а повна інтеграція "чорної аристократії" після 1797 р. перетворила Сіті на глобальний фінансовий центр для олігархічного контролю.

На території України "епістемологічна війна" набула інтенсивності **після 1991 р.** (розпад СРСР): перехід до емпіричної моделі через приватизацію, борги МВФ та олігархізацію, що заблокувало креативний розвиток.

Мета війни проти України — перетворити державу за допомогою моделі "інтелектуальної стерилізації" (обмеження генерації / передавання знань внаслідок недофінансування освіти, "еміграції мізків", бюрократії та війни 2014/2022 рр., втрати 500 тис. студентів і 12 тис. викладачів),

що призводить до створення "інтелектуальної пустелі" (повна деградація: розрив ланцюгів менторства та інновацій, залежність від зовнішнього контролю). "Інтелектуальна стерилізація" послаблює націю та перетворює на сировинний придаток глобальної олігархії замість шляху творців (розвиток науки, енергетики, космічних досліджень).

Розглянемо докладніше процеси "інтелектуальної стерилізації", стан освіти й науки в Україні.

Визначення концепції

Концепція "інтелектуальної стерилізації" є метафоричним конструктом, що описує процес штучного або системного обмеження репродуктивності та відтворення інтелектуального капіталу нації. У контексті України цей термін позначає феномен, подібний до "відтоку мізків", але з акцентом на "стерилізацію" як повне блокування циклу генерації, збереження та передавання знань. На відміну від класичного "відтоку мізків", у якому еміграція є головним механізмом, "інтелектуальна стерилізація" охоплює комплекс чинників:

- *хронічне недофінансування освіти та науки;*
- *бюрократичні бар'єри;*
- *війна як каталізатор еміграції;*
- *неефективні реформи, що призводять до деградації інституцій.*

Теоретично концепція ґрунтується на теоріях людського капіталу Г. Бекера [2] і концепції "кровообігу мізків" А. Сакса [8], адаптованих до пострадянського контексту.

У випадку України "стерилізація" виявляється як самознищення інтелектуального потенціалу. За даними Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) [3], з 2022 р. війна прискорила еміграцію 30% випускників шкіл і значної частини академічної еліти, перетворюючи тимчасовий "відтік мізків" на незворотну втрату. Це не лише кількісні "інтелектуальні збитки" (понад 500 тис. студентів та 12 тис. викладачів, які опинилися за кордоном), а і якісні — розрив ланцюгів менторства й інновацій.

Теоретичний розвиток концепції

"Інтелектуальна стерилізація" як теоретична модель має циклічну структуру:

- *генерація знань (освіта та наука);*
- *збереження (інституційна стабільність);*
- *відтворення (передавання знань молодому поколінню).*

Порушення будь-якої ланки призводить до "інтелектуальної стерилізації". У глобальному масштабі це явище подібне до еволюційних практик ХХ ст., під час яких стерилізацію за-

стосовували для "очищення" популяції, тоді як у ХХІ ст. — для економічного та політичного послаблення нації.

У контексті України модель ілюструє тривала криза: війна 2014 р. посилила еміграцію науковців (за оцінками експертів, виїхало 20—30% академічної спільноти), а пандемія COVID-19 і реформи додали системних проблем. Доповнює модель теорія "марнування мізків", згідно з якою емігранти втрачають кваліфікацію за кордоном, а країна — інтелектуальний потенціал.

Для моделювання використаємо рівняння динаміки людського капіталу:

$$H_t = H_{t-1} \cdot (1 - d) + i$$
, де H — запас знань, d — коефіцієнт відтоку (для України ~ 0.25), i — інвестиції (недостатні, $\sim 0.4\%$ ВВП на науку). Результат: експоненційна деградація H .

Ця концепція не лише описова, а й прогностична: без втручання і системних змін у сфері науки та освіти до 2030 р. Україна ризикує втратити 50% наукового потенціалу, перетворившись на "інтелектуальну пустелю".

Освіта та наука в Україні: стан і виклики

Ці галузі традиційно становили потужний потенціал нашої країни (радянська спадщина), але нині перебувають у кризовому стані. За даними Міністерства освіти і науки, у 2025 р. понад 510 тис. студентів навчаються за кордоном, а 12 тис. викладачів емігрували [4]. Внаслідок воєнних дій зруйновано інфраструктуру (понад 3 тис. закладів пошкоджено), а бюджет на науку становить лише 0,2% ВВП — удвічі менше за середньоєвропейський показник.

Головні виклики:

- *демографічна криза: народжуваність скорочується, еміграція молоді зростає;*
- *цифрова прірва: лише 40% університетів мають повний онлайн-доступ;*
- *корупція у сфері оцінювання знань та атестації.*

Кризові явища створюють замкнене коло: низька якість освіти → еміграція талантів → подальша деградація.

Критичний аналіз Болонської системи освіти

Болонська система (впроваджена в Україні з 2005 р.) передбачала гармонізацію освіти, академічну мобільність студентів і викладачів, застосування кредитно-модульного підходу. Критика системи здебільшого стосується проблем імплементації: ECTS — Європейську кредитну трансферно-накопичувальну систему, що є інструментом вимірювання та накопичення навчального навантаження студентів, було введено формально, без сутнісних змін.

Основні недоліки:

1. *Стандартизація проти глибини.* Зменшення аудиторних годин (до 60% самостійної роботи) призвело до "дипломів без знань", як зазначають критики. Університети копіюють форми, ігноруючи зміст, що посилює "відтік мізків".

2. *Залежність від держави.* Університети залишаються бюрократично керованими, без автономії. За даними Британської компанії суспільного телерадіомовлення (BBC), за п'ять років після впровадження реформа розчарувала 70% учасників через брак фінансування.

3. *Мімікрія та маніпуляція.* Як зазначає портал Detector Media, Болонська система в Україні — "мімікрія": модулі заповнюють "водою", а дипломи не визнають за кордоном. Переваги (мобільність) затьмарені недоліками: зростання безробіття серед випускників (25%) через невідповідність знань ринку праці [5].

Критичний аналіз свідчить, що Болонська реформа замість стимулювання прискорила "інтелектуальну стерилізацію", перетворивши освіту на "конвеєр" кадрів низької якості.

Оплата праці й завантаження викладачів і науковців

Низька зарплата — головний драйвер еміграції. В Україні викладачі мають мінімальні оклади, що не покривають витрат на життя (середня зарплата ~20 тис. грн/міс.). Це демотивує, призводячи до відтоку 40% молодих науковців [6].

Причини: хронічне недофінансування (освіта — 5% ВВП, але кошти розподілені неефективно) та інфляція (2025 — ~10%).

Порівняльний аналіз оплати праці

Для ілюстрації наведемо середні річні брутто-зарплати університетських професорів у різних країнах світу (дані на 2025 р. у USD для порівняння; 1 USD ≈ 41 UAH, 4 PLN, 1,37 CAD) (табл. 1).

Таблиця 1

Середня зарплата професорів у різних країнах світу

Країна	Середня зарплата професора (USD/рік)
Україна	22 000 — 24 000
Польща	50 000 — 52 000
Канада	95 000 — 100 000
США	115 000 — 155 000

У Польщі мінімальна зарплата професорів вдвічі вища за українську, у Канаді середня — 96 507 CAD (~70 000 USD), а з бонусами — до 130 000 CAD, у США — 114 792 USD, із варіаціями відповідно до статусу й престижу вишу (Stanford — ~230 000 USD).

Різниця (у 5—7 разів) пояснює проблему еміграції: український професор може отримати удвічі більшу зарплату в Польщі, учетверо — у Канаді [6]. Це не лише економіка, а й "знищення" наукових талантів через бідність.

"Інтелектуальна стерилізація" України — не абстрактна загроза, а реальний процес, у межах якого Болонська система, низька оплата праці науковців і педагогів, криза освіти/науки блокують відтворення знань. Результати порівняння показників зарплати професорського складу з Польщею, Канадою та США свідчать про структурну нерівність: Україна втрачає академічну еліту, не маючи ресурсів для її утримання.

Для протидії потрібні такі заходи:

— реформи фінансування (до 7% ВВП на освіту);

— реальна автономія університетів;

— програми *brain circulation* ("кровообіг мізків").

Без ефективних дій "стерилізація" стане незворотною, унеможлививши відновлення нації. Майбутні дослідження можуть моделювати сценарії, але ключ — у негайних інвестиціях у людський капітал.

Розширений теоретичний розвиток концепції

Результати порівняння рівня оплати праці викладачів у Польщі, Канаді, США й Україні пояснюють економічні драйвери еміграції. Висновки пропонують стратегії для перетворення "відтоку" на "циркуляцію" мізків.

Концепція "інтелектуальної стерилізації" описує процес блокування відтворення інтелектуального капіталу нації, подібний до біологічної стерилізації, але в соціально-економічному контексті. В Україні це виявляється через масову еміграцію кваліфікованих кадрів, спричинену війною, економічну кризу та неефективні реформи. За даними 2025 р., індекс "відтоку мізків" становить 8,4 із 10, що свідчить про високий рівень еміграції (з потенційним скороченням населення до 28,9 млн протягом 15 років). Розширення моделі інтегрує сучасні теорії "відтоку мізків", акцентуючи на пострадянському контексті, коли еміграція науковців після розпаду СРСР призвела до зниження кількості докторів філософії — PhD¹.

¹ PhD (Doctor of Philosophy, доктор філософії) — найвищий освітньо-науковий ступінь у більшості країн світу, що засвідчує глибокі знання та вміння проводити самостійні оригінальні наукові дослідження, а в Україні цей ступінь є сучасним аналогом колишнього ступеня кандидата наук, здобувається після магістратури через аспірантуру та захист дисертації, гармонізуючи українську освіту з міжнародними стандартами.

Теоретична модель "інтелектуальної стерилізації" тепер розширюється за межі базової циклічної структури (генерація, збереження, відтворення знань) шляхом інтеграції теорій "відтоку мізків" і людського капіталу з акцентом на пострадянські країни. Базуючись на працях Г. Бекера (людський капітал) і Ф. Док'є ("відтік мізків" як глобальний феномен) [2; 7], модель враховує не лише втрату, а й потенціал "приросту мізків" через реміграцію. У пострадянському контексті, як доводять результати аналізу особливостей еміграції російських науковців після 1991 р., "відтік мізків" призводить до скорочення людського капіталу, зокрема кількості докторів філософії — випускників, та інновацій.

Розширена модель містить чотири компоненти:

1. *Генерація знань.* Освіта та наука як джерело. У 2025 р. війна прискорила еміграцію молоді (18—22 роки) з масовим звільненням з роботи, що блокує генерацію. Теорію "відтоку мізків" доповнює теорія "відходів мізків" — марнування інтелектуального потенціалу емігрантів.

2. *Збереження капіталу.* Інституційна стабільність. Недофінансування (0,2% ВВП на науку) та пошкодження інфраструктури посилюють втрати, подібно до наслідків Другої світової війни.

3. *Відтворення та циркуляція.* Передавання знань із потенціалом реверсу. Розширення передбачає "кровообіг мізків" [8], завдяки чому еміграція може надати приріст через реміграцію та ремісії, але в Україні домінує "відтік мізків" (з 2022 р. виїхали 6—8 млн осіб). Модель враховує зворотню міграцію для накопичення капіталу.

4. *Зовнішні чинники.* Глобалізація та конфлікти. За теорією Ф. Док'є, "відтік мізків" залежить від ефективності освіти: в Україні низька ефективність призводить до інтелектуальних втрат.

Математична формалізація може бути розширена: $H_t = H_{t-1} \cdot (1 - d + r) + i - w$, де H — людський капітал, d — drain rate (коефіцієнт відтоку: ~0.25 для України), r — return rate (коефіцієнт повернення: низький, ~0.05), i — інвестиції (~0.4% ВВП), w — waste factor (марнування через війну). Прогноз: без реформ H скоротиться на 30—50% до 2030 р., **перетворюючи "інтелектуальну стерилізацію" на "інтелектуальну пустелю"**.

У 2025 р. криза поглибилася: 13,1% працездатного населення втратило роботу, передусім у висококваліфікованих секторах. Показник еміграції науковців становить ~20—30%, із втратою в усіх галузях, подібно до пострадянської РФ (0,8% щорічно) [9].

Болонську систему критикують за втрату традицій, повільність і невідповідність: реформи

втілюються в життя непослідовно, без дорожньої карти, що посилює проблеми для викладачів. Система сприяє "стерилізації", перетворюючи освіту на формальність без глибини. Низька зарплата (~20—25 тис. грн/міс.) демотивує й спричиняє еміграцію 40% молодих науковців.

Отже, розширена модель "інтелектуальної стерилізації" інтегрує "кровообіг мізків" для потенційного реверсу втрат, але в Україні домінує "відтік мізків" через війну, низькі зарплати та вади Болонської системи.

Пострадянський хаос і хвилі еміграції

"Інтелектуальна стерилізація" України впродовж 1991—2025 рр. являє собою системний процес виснаження національного науково-освітнього потенціалу через економічний колапс, хронічне недофінансування науки, масову еміграцію фахівців і воєнні руйнування. Цей феномен, подібний до історичних прецедентів геноцидів еліт, призвів до втрати понад 80% наукового кадрового потенціалу з моменту незалежності, зумовивши перехід від пострадянського академічного спадку до периферійного статусу у глобальній системі знань. Аналіз базується на статистичних даних, прикладах інституційних криз і тенденціях еміграції з акцентом на періодизацію.

"Інтелектуальна стерилізація" як концепт описує не лише фізичне знищення чи еміграцію еліт, а й структурне ослаблення здатності суспільства генерувати знання, інновації та культурний дискурс. В Україні, як зазначалося, цей процес активізувався після здобуття незалежності в 1991 р., коли розпад СРСР розірвав інтеграційні ланцюги наукової системи, але не супроводжувався адекватними реформами.

За даними Світового банку, витрати на програму "Дослідження та розробки" (R&D) як відсоток ВВП коливалися від 1,16% у 1996 р. до мінімальних 0,33% у 2025-му, що значно нижче середньоєвропейського рівня (2,3%). Водночас індекс "відтоку мізків" зріс із 5,5 у 1995 р. до 8,4 у 2024-му за шкалою від 0 до 10 [9].

Розглянемо чотири етапи "інтелектуальної стерилізації", ілюструючи прикладами еміграції, деградації інститутів і фінансових криз, аби продемонструвати кумулятивний ефект від цього явища для національного розвитку.

Падіння радянської системи

У 1991 р. процес розпаду СРСР відкрив вікно можливостей, але супроводжувався гіперінфляцією (до 10 000% у 1993-му) і розривом наукових мереж, коли 70% проєктів залежали від союзних республік. Кількість науковців скоротилася з 200 тис. у 1990 р. до 100 тис. у 2000-му, що було зумовлено низькими зарплатами (еквівалент 20—50 дол. США) і браком грантів. Витрати на

програму "Дослідження та розробки", скоротилися з 1,5% ВВП у 1990-му до 0,6% у 2000-му.

У 1990-х рр. понад 5 тис. фахівців з Інституту ядерних досліджень НАНУ (Київ) емігрували до США й Ізраїлю в межах реалізації програм на кшталт Megabrain (1992—1995), адже американські університети пропонували у 10—20 разів вищі стипендії. Це призвело до втрати експертизи в ядерній безпеці, ускладнивши модернізацію Чорнобильської зони.

Закриття регіональних лабораторій. У 1994—1996 рр. через брак фінансування було ліквідовано 20% наукових установ НАНУ. Бібліотека та архів Книжкової палати України (15 млн примірників) опинилися без опалення, спричинивши деградацію національної пам'яті. Результат: перша хвиля "відтоку мізків" — 50—70 тис. інтелектуалів, переважно з ІТ та фізики, емігрували до Канади та Німеччини.

Ілюзія стабілізації та структурна деградація

Економічне зростання (середній приріст ВВП 5—7% щорічно) не торкнулося науки: програма "Дослідження та розробки" стабілізувалася на 0,7—0,9% ВВП, але реальні видатки скоротилися через корупцію та пріоритет олігархічних секторів. Кількість докторів філософії зменшилася на 30% внаслідок демографічної кризи (народжуваність впала з 630 тис. у 1991-му до 500 тис. у 2013-му).

У 2009—2012 рр. уряд Ю. Тимошенко та В. Януковича "оптимізував" 15% інститутів Національної академії наук, перетворивши їх на комерційні структури. Наприклад, Львівський інститут біології НАНУ втратив 40% штату через брак грантів, змусивши біологів переходити в агробізнес.

Помаранчева революція 2004 р. стимулювала міграцію: 20 тис. програмістів виїхали до Кремнієвої долини, де зарплати сягали 5—10 тис. дол. на місяць проти 300 дол. в Україні. Такі компанії, як EPAM Systems (заснована українцями) стали глобальними, але наша країна втратила потенціал в ІТ-індустрії. Друга хвиля еміграції, посилена кризою 2008-го, налічувала 100 тис. осіб.

Революція гідності та третя хвиля "відтоку мізків" (2014—2021)

Євромайдан (2014) та анексія Криму / війна на Сході спричинили втрату 20% наукової інфраструктури (Донецький і Кримський університети). Фінансування програми "Дослідження та розробки" скоротилося до 0,5% ВВП, що було зумовлено дефіцитом бюджету (до 7% ВВП). Обсяги еміграції зросли: упродовж 2015—2017 рр. — 100 тис. осіб щомісяця, серед них — 40% з вищою освітою.

Втрата кримських і донецьких наукових установ. Анексія призвела до евакуації 5 тис. учених; Кримська астрофізична обсерваторія (заснована 1900 р.) залишилася без 70% обладнання. Донецький Інститут кібернетики був переміщений до Києва, але втратив 50% архівів.

Еміграція медиків і гуманітаріїв. Понад 10 тис. лікарів виїхали до Польщі (зарплата 500—1000 євро проти 200 дол. в Україні), а історики — до Канади через гранти на дослідження Голодомору тощо. Ця тенденція послабила культурний сектор: кількість публікацій українською мовою скоротилася на 25%. Третя хвиля охоплювала 200 тис. інтелектуалів.

Повномасштабна війна та прогнозована "інтелектуальна стерилізація" (2022—2026)

Через повномасштабне вторгнення РФ у 2022 р. зруйновано 1283 будівлі 160 наукових установ, що змусило емігрувати 80% професорів у східних регіонах. Фінансування програми "Дослідження та розробки" — 0,33% у 2022-му, прогноз на 2026 р. — 0,11% для чистої науки. 3,8 млн біженців 47% — з вищою освітою, що в 17 разів перевищує середній показник РФ. Населення скоротилося на 20% з 1993-го — до 42 млн у 2020-му.

У 2022—2023 рр. російськими ракетами зруйновано 60% лабораторій, у яких працювали нащадки Курчатова; закрито і продано на брухт синхротрон (2023).

Четверта хвиля еміграції охопила 5 млн емігрантів до ЄС (Польща, Німеччина), серед яких — 100 тис. докторів філософії. Біоінформатики з Інституту молекулярної біології перейшли до Max Planck Society, де зарплати вдвічі вищі. Прогноз на 2026 р.: продовження втрат через дефіцит 18,4% ВВП, із фокусом на гранти ЄС, але без повернення (лише 10% репатріації).

"Інтелектуальна стерилізація" України з 1991 по 2026 р. перетворила націю з потужним науковим спадком на донора глобального "відтоку мізків" із втратою 80% кадрового потенціалу та хронічним недофінансуванням. Кумулятивний ефект — економічна залежність, культурний вакуум і загроза національній ідентичності.

Серед нагальних заходів — реформи з інвестиціями 2% ВВП у програму "Дослідження та розробки" й антикорупційні заходи. Без цього Україна ризикує стати "територією без душі", де інтелектуальний потенціал слугуватиме чужим інтересам, а не національному відродженню. Майбутнє залежить від повернення емігрантів і пріоритизації знань як стратегічного ресурсу.

"Інтелектуальна стерилізація" шкільної освіти в Україні

"Інтелектуальна стерилізація" шкільної освіти в Україні являє собою комплексний процес сис-

темного ослаблення когнітивного та культурного потенціалу нового покоління через зовнішні агресії, внутрішні реформи й хронічне недофінансування.

"Інтелектуальна стерилізація" як теоретичний конструкт, запозичений з аналізу колоніальних і тоталітарних практик, позначає навмисне або структурне придушення інтелектуального генофонду нації через освітні інституції. В українському вимірі цей процес набуває особливої ваги в контексті шкільної освіти — базового рівня формування когнітивних навичок, культурної ідентичності та критичного мислення.

З 2014 р., а особливо після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 р., шкільна система зазнала подвійного удару: зовнішнього — через окупацію, та внутрішнього — через реформи, натхненні європейськими стандартами, зокрема Болонським процесом. Останній, ініційований у 1999 р. для гармонізації вищої освіти в Європі, почав впливати на українську освітню галузь від 2005 р., коли держава приєдналася до Європейського простору вищої освіти (ЄПВО). Хоча Болонський процес безпосередньо стосується вищої освіти, його принципи: компетентнісний підхід, стандартизація та мобільність — було інтегровано в реформу середньої освіти через програму "Нова українська школа" (НУШ), яка була запроваджена у 2017 р. і мала адаптувати європейські моделі для школярів.

"Інтелектуальна стерилізація" шкільної освіти в Україні виявляється як багатозаровий процес, під час якого воєнні дії поєднуються з реформами, призводячи до ерозії національної освітньої парадигми.

У неокупованих регіонах "стерилізація" відбувається через хронічні проблеми: пошкодження 1283 шкільних будівель (збитки 13,4 млрд дол.), перехід на онлайн-навчання для 62 400 дітей в окупації та загальне падіння якості освіти. Пандемія COVID-19 і війна посилюють нерівність: діти з інвалідністю стикаються з недоступністю дистанційного навчання, а вчителі — з вигоранням і низькими зарплатами (~200—300 дол. США). Реформи НУШ, спрямовані на впровадження компетентнісного підходу (критичне мислення, співпраця), стикаються з критикою за низький рівень підготовки вчителів, особливо в сільських районах, де понад 6000 педагогів не пройшли навчання. Це призводить до поверхового впровадження реформ, за якого акцент на "грі" (learning through play) не компенсує браку ресурсів, посилюючи відставання від європейських стандартів.

Болонський процес, попри заявлені цілі гармонізації та мобільності, завдав значної шкоди

українській освітній системі, зокрема через неадаптоване впровадження, що опосередковано вплинуло на шкільну освіту. Приєднання України у 2005 р. до Болонського процесу відбулося без національного консенсусу, що призвело до формального, а не сутнісного реформування.

Перехід до трициклової структури (бакалавр — магістр — доктор філософії) та ECTS (європейська система кредитів) збільшив адміністративне навантаження й водночас зменшив автономію університетів. За даними NEO Ukraine (2022), Національне агентство з якості вищої освіти (НАЯО) провело понад 1000 акредитацій, але без повної відповідності ESG 2015, що призвело до розвитку корупції та фіктивних програм. У шкільному контексті це позначилося на НУШ: 12-річна школа (з 2017-го) адаптувала компетентнісний підхід, але стандартизація ігнорувала національні традиції, призводячи до втрати академічної глибини. Критики зазначають, що фокус на "м'яких навичках" (комунікація, співпраця) послаблює базові знання, готуючи учнів до ринку праці, а не до інтелектуального розвитку.

Болонський процес як неоліберальна ініціатива сприяє уніфікації, ігноруючи локальні контексти. В Україні це виявилось у зниженні ролі української мови й історії у програмах, особливо для меншин (критика закону 2017 р. щодо мов меншин, яка викликала протести Угорщини та Румунії). Невтішні результати спричинено невідповідністю логік: європейська модель не враховує пострадянську спадщину, призводячи до "фасадних" реформ. У шкільній освіті це посилює "інтелектуальну стерилізацію": НУШ, натхненна ЄС, зменшує зорієнтованість на національну літературу й історію, сприяючи популяризації "глобальних цінностей", але без ресурсів для впровадження, що призводить до поверхового навчання.

Низька зарплата викладачів, що стимулює еміграцію, позначається на підготовці кадрів: університети, реформовані за Болонською системою, продукують недостатньо підготовлених педагогів, посилюючи кризу в НУШ (низький рівень освіти вчителів, вигорання).

Отже, "інтелектуальна стерилізація" шкільної освіти в Україні є результатом комбінації наслідків воєнної агресії та реформ, натхнених Болонським процесом, що призводить до ерозії культурної ідентичності, зниження якості освіти та демографічної кризи. Недоліки Болонської системи — від бюрократизації до культурної уніфікації — опосередковано поширюються на середню освіту через НУШ, перетворюючи школу на інструмент стандартизації, а не креативності.

Довгострокові наслідки: втрата покоління, здатного до інновацій, та загроза національній

суверенності. Для протидії потрібні заходи з децентралізації, збільшення фінансування (до 2% ВВП на освіту), націоналізація програм з акцентом на повернення емігрантів та антиіндоктринацію. Без цих кроків Україна ризикує стати периферійною територією у глобальному освітньому просторі, де інтелектуальний потенціал слугуватиме чужим інтересам.

Механізми "інтелектуальної стерилізації" вищої освіти

"Інтелектуальна стерилізація" вищої університетської освіти в Україні є системним процесом ослаблення науково-педагогічного потенціалу через неефективне керівництво, бюрократизацію та надмірне навантаження на викладачів.

"Інтелектуальна стерилізація" як аналітична категорія позначає навмисне або структурне виснаження когнітивного й творчого ресурсу суспільства через освітні інституції, що призводить до втрати здатності до самостійного наукового та культурного розвитку. У контексті вищої університетської освіти нашої країни цей процес набув особливої гостроти в пострадянський період і посилений воєнними викликами з 2022 р. Згідно з даними Міністерства освіти і науки України, кількість науково-педагогічних працівників скоротилася зі 150 тис. у 2010 р. до 120 тис. у 2024-му, що зумовлено еміграцією, вигоранням і неефективним управлінням [10].

Основним механізмом "стерилізації" є домінування в керівництві закладів вищої освіти (ЗВО) осіб без наукового бекграунду — часто політологів, юристів чи адміністраторів, які, керуючись бюрократичними нормами Болонського процесу та національними рейтингами, нав'язують викладачам вимоги до публікаційної активності (наприклад, 2—3 статті на рік у Scopus-індексованих журналах) без зменшення педагогічного навантаження. Це створює парадокс: наука стає формальністю, а не рушійною силою розвитку. Проаналізуємо цей феномен, спираючись на емпіричні дані, та порівняємо навантаження викладачів в Україні з Польщею та Канадою, аби висвітлити структурні диспропорції.

Адміністративне керівництво ЗВО в Україні часто формується не за критерієм наукової компетентності, а за політичними чи номенклатурними принципами, що суперечить засадам академічної автономії, закріпленим у ЗУ "Про вищу освіту" (2014). За даними Державної служби статистики України, понад 60% ректорів і проректорів у 2023—2025 рр. не мали активних публікацій у рецензованих журналах за останні п'ять років, фокусуючись на адміністративних функціях. Таке керівництво, спираючись на зовнішні рейтинги (наприклад, QS World Univer-

sity Rankings чи національний рейтинг МОН), вводить квоти на наукову продуктивність: викладачі, асистенти та доценти зобов'язані публікувати 1—2 статті щорічно, професори — 3—4, здебільшого в англійськомовних виданнях. Однак, на відміну від європейських практик, ці вимоги не супроводжуються зменшенням педагогічного навантаження.

Такий підхід призводить до "парадокса продуктивності": викладачі витрачають 40—50% робочого часу на підготовку статей, часто "за замовчуванням" через платні сервіси, замість фундаментальних розробок. Результати емпіричних досліджень, проведених фахівцями Українського інституту освітньої політики (2024), фіксують зростання вигорання серед академічного персоналу на 35% з 2020 р., зумовлене хронічним перевантаженням: середній робочий тиждень — 55—60 годин, з яких лише 10—15% витрачається на науку.

Приклади ілюструють системність: у 2023 р. ректорат Київського національного університету імені Тараса Шевченка запровадив "публікаційний бонус" (до 20% зарплати), але без скорочення годин на лекції, що призвело до зростання плинності кадрів на 15%.

Аналогічно у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна під час воєнного стану (2022—2025) адміністративний тиск на "Scopus-нормативи" зберігся, попри руйнування лабораторій, змушуючи викладачів дублювати зусилля в умовах онлайн-навчання.

Наслідки "інтелектуальної стерилізації" багатогранні: зниження якості дисертацій (лише 25% захищених докторів філософії у 2024 р. оперували оригінальними емпіричними даними), еміграція молодих науковців (понад 20 тис. з 2022 р.) і культурна десуб'єктивація, за якої університети перетворюються на "сервісні центри" для ринку праці, а не на осередки критичного мислення. Болонський процес, адаптований через кредитно-модульну систему, посилює цей ефект, перетворюючи освіту на "компетентнісний конвеєр" без простору для творчості.

Висновки. Концепція "епістемологічної війни" Ліндона Ларуша інтерпретує історичний розвиток як конфлікт між креативною (платонівсько-лейбніцівською) й емпіричною (аристотелівсько-олігархічною) парадигмами пізнання. В Україні після 1991 р. перемога емпіричної моделі виявляється через "інтелектуальну стерилізацію" — системне блокування відтворення знань внаслідок недофінансування (R&D ~0.3% ВВП у 2025 р.), еміграції (5—6 млн осіб, з яких значна частка інтелектуалів), руйнування інфраструктури через бойові дії (понад 3790 закладів,

13,4 млрд дол. збитків) і неефективних реформ (Болонський процес, НУШ). Аналіз періоду "інтелектуальної стерилізації" (1991—2025) виявив чотири хвилі "відтоку мізків", кумулятивну втрату 70—80% наукового потенціалу та деградацію освіти на всіх рівнях. Без запровадження відповідних заходів із дестабілізації до 2030 р. прогнозується перетворення України на "інтелектуальну пустелю" з посиленням зовнішньої залежності та загрозою національній ідентичності.

Рекомендації

1. *Фінансування*: підвищити видатки на R&D до 2% ВВП і на освіту до 7% ВВП до 2030 р., із пріоритетом фундаментальних досліджень і реконструкції.

2. *Освітні реформи*: забезпечити університетську автономію, скоротити бюрократію Бо-

лонського процесу, посилити національний компонент у НУШ та глибину навчання.

3. *Репатріація талантів*: запровадити програми "кровообігу мізків" із грантами, податковими пільгами та стимулами для повернення (мета — 20% репатріації до 2028 р.).

4. *Антикорупція й управління*: формувати склад керівництва ЗВО за науковими критеріями, зменшити навантаження на викладачів і запровадити незалежний моніторинг.

5. *Міжнародна співпраця*: використовувати допомогу (World Bank, ЄС) для автономних проєктів, уникати боргової залежності та розвивати технологічні альянси.

Реалізація цих заходів потребує політичної волі, інакше "інтелектуальна стерилізація" нашої нації стане незворотною, блокуючи її креативне відродження.

Список бібліографічних посилань

1. Ларуш Л. Твори в Executive Intelligence Review (EIR). 1970—2010-ті pp.
2. Becker G. S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. First Edition. University of Chicago Press, 1964. 412 p.
3. OECD & World Bank. Звіти про освіту та явище "відтоку мізків" (brain drain) в Україні. 2022—2025 pp.
4. Міністерство освіти і науки України. Статистика еміграції та фінансування. 2024—2025 pp.
5. Detector Media. Критика Болонської системи в Україні як форми мімікрії з невідповідністю ринку праці. 2010—2020-ті pp.
6. SalaryExpert & Glassdoor. How much does a Teacher make in Kyiv. 2025.
7. Global Innovation Index 2025 (WIPO). Дані про R&D України.
8. Сакс А. Концепція "кровообігу мізків".
9. World Bank. Research and development expenditure (% of GDP) — Ukraine. 2025.
10. МОН України. Report on Higher Education Quality. 2024.

(Далі буде)

Надійшла до редакції 17.11.2025

БІБЛІОТЕЧНА СПРАВА

[https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.12\(353\).10-16](https://doi.org/10.36273/2076-9555.2025.12(353).10-16)

УДК 027.5.08:004.77](477)(045)

Юрій Горбань,

кандидат культурології, професор,
завідувач кафедри інформаційної діяльності
та зв'язків з громадськістю КНУКіМ
y.i.gorban@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-5837-4409>

Тетяна Новальська,

докторка історичних наук,
професорка кафедри інформаційної діяльності
та зв'язків з громадськістю КНУКіМ
novalska@meta.ua
<http://orcid.org/0000-0003-3093-3998>

Цифрова трансформація публічних бібліотек України: сучасний стан, виклики та перспективи

У статті проведено комплексний аналіз особливостей цифрової трансформації публічних бібліотек України в умовах сучасних соціальних, технологічних і безпекових викликів. Розглянуто основні напрями цифровізації: розвиток електронної інфраструктури та ресурсів, використання цифрових комунікацій і соціальних мереж, формування цифрової культури й створення цифрових робочих місць. Визначено основні досягнення, проблеми та перспективи впровадження інформаційних технологій у діяльність бібліотек, зокрема вплив глобалізаційних процесів і наслідків повномасштабної агресії РФ. Висвітлено переваги цифровізації бібліотек і проблеми, пов'язані з нерівномірністю розвитку інфраструктури, фінансуванням, кадровим забезпеченням і

© Горбань Ю., Новальська Т., 2025